

Peter Štih

O novem branju starih virov

Miselni modeli in vzorci znajo biti zelo trdovratni. Eden takšnih je povezan z vprašanjem izvora ljudstev, z njihovo etnogenezo. V srednjeveških raziskavah lahko vedno znova opazujemo fascinacijo nad začetkom; fascinacijo, ki se je razvila do polne veljave v času romantike, ko je glede etnogeneze nastal tudi vse do danes prevladujoč miselni vzorec. Ta izhaja iz predstave o organski, biološki rasti ljudstev in zato predpostavlja, da je rešitev uganke možno najti na začetku nekega skupnega razvoja, v nekem genetsko določljivem jedru, iz katerega so se nato "razvila" posamezna ljudstva. Izhajajoč iz sorodnosti jezikov, je bilo namreč vabljivo izpeljati sklep o genetski povezanosti ljudstev in s tem o neki davni enotni in skupni preteklosti. Izoblikovala se je biološka predstava modela geneaološkega drevesa, po katerem so vsa ljudstva nastala z delitvijo iz starih ljudstev. V sozvočju s to predstavo se je stremelo prikazati zgodovino posameznega ljudstva čimbolj staro in slavno in zato predstaviti "začetek" tako daleč v preteklost, kolikor je le bilo mogoče. Temu primerno so se v literaturi pojavile špekulacije o različnih "prednikih" posameznih ljudstev in narodov; tudi pri nas, nazadnje z venetsko teorijo. Kolikor starejšo in slavnjejšo zgodovino ima neko ljudstvo oz. narod, toliko pomembnejši naj bi bil v sedanjosti! Prav na prostoru naše nekdanje države Jugoslavije se je pokazalo, da ima lahko zgodovina, ki ponuja črno-bele identifikacijske modele in enostavne predsodke, še vedno in ponovno fatalne uspehe.

Prelom v etnogenetski problematiki je nastal, ko je leta 1961 Reinhard Wenskus objavil obsežno knjigo *Stammesbildung und Verfassung* in z njo odprl novo pot za raziskovanje etničnih fenomenov. Teoretično je njegovo delo slonelo na premisi, da je etnična skupnost (*gens, populus, natio, etnos*; pač kakor je označena v virih) subjektivno in ne biološko-objektivno določljiva. V tem smislu je npr. Ernest Rénan že leta 1882 karakteriziral nacijo s konsenzom vseh njenih članov, podobno pa je tudi Max Weber definiral etnične skupine samo z njihovim "subjektivnim prepričanjem" o skupnem poreklu. Wenskus je prepričljivo dokazal, da poznoantična in zgodnesrednjeveška ljudstva (oz.

plemena, kot jih je imenoval) niso imele nekega resničnega skupnega porekla, ampak, da jih je prav prepričanje oz. vera o skupnem izvoru držala skupaj. Na podoben način je relativiziral tudi ostale objektivne kriterije za etnično pripadnost, predvsem jezik, pa tudi kulturo, pravo itd. Odločilna je bila torej le subjektivna opredelitev oz. izpoved. To je vodilo k nadaljnjim ugotovitvam, da so bili etnični odnosi zgodnjega srednjega veka veliko bolj kompleksni in protislovni, kot se je dotedaj mislilo. Predstava o razvoju in razširitvi nekega ljudstva iz ene kali - predstava, ki odzvanja tudi v pojmu etnogeneza - se je morala umakniti. Vidno je postalo, da so ljudstva nastala z etničnim mešanjem, da se je etnična pripadnost lahko menjala, da je ravno v nemirnih stoletjih pozne antike in zgodnjega srednjega veka pogosto prihajalo do cepitev in nastajanja novih skupnosti, da je torej polietnična struktura posameznih ljudstev bila pravilo. Knjiga Herwiga Wolframa o Gotih, prvič izšla 1979, je jasno pokazala, kako v gotski zgodovini ni neke biološke, ampak samo kontinuiteta imena, saj so se vedno nove skupine posluževale gotskega imena in z njim zvezane tradicije: kmetje na Baltiku v 2. in trume pomorskih roparjev v 3. stoletju, stepski imperij ob Črnem morju v 4. in konkurirajoče se federatske vojske, pogosto velike le nekaj tisoč mož, v balkanskih provincih 5. stoletja ter kraljestva v južni Galiji in na Iberskem in Apeninskem polotoku.

Eden temeljnih pojmov za razumevanje oblikovanja etničnih zvez je postal "tradijsko jedro" (*Traditionskern*). Okrog takšnih tradicijskih jeder, se pravi okrog nekega vodilnega sloja, ki si je svojo legitimnost in atraktivnost znal pridobiti z, glede na okolico, boljšimi bogovi (to je s prepričanjem o svojem božanskem izvoru) in boljšimi organizacijskimi oblikami (običaji, temeljnimi ustavnimi oblikami, ki so določala pravila skupnega življenja takšne zveze), se je lahko izoblikovala velika (etnična) zveza, ki jo je povezovala neka skupna tradicija in pravila skupnega življenja, ne pa kri. Nastanka posameznega ljudstva, določene etnične identitete, si torej brez določenih ustavnih, še tako rudimentarnih oblik, ni mogoče predstavljati. Tacitov stavek "majhnost plemeniti Lan-

gobarde" reflektira vlogo takšnega tradicijskega jedra v zgodovini - oziroma bolje v subjektivni predstavi o lastni zgodovini - zgodnjih ljudstev. Te predstave o lastni zgodovini so našle izraz v iz antike izvirajoči literarni zvrsti *Origo Gentis*, v Izvoru ljudstev, ki so polne klišejskih in stereotipnih predstav: najprej je obstajalo neko majhno ljudstvo, recimo Goti ali Sasi ali Langobardi. Ker jih njihova domovina ni mogla več prehranjevati, so se pod božjim vodstvom izselili. Primordialno dejanje, prva preizkušnja, pa naj bo to prehod čez morje ali veliko reko kot so Ren, Laba, Donava ali pa zmagovita bitka nad premočnim sovražnikom - velikokrat pa oboje skupaj -, je ustvarilo predpogoje za legitimnost tradicijskega jedra in za nastanek novega, številčno močnega - ter pač atraktivnega - ljudstva.

To novo branje starih virov ni zaobšlo niti alpsko-jadranskega, pogojno rečeno širšega slovenskega prostora. Zlasti po zaslugi Herwiga Wolframa, ki je svoje tozadevne raziskave sintetiziral v knjigi *Rojstvo Srednje Evrope* (1987) in njegovega učenca Walterja Pohla, ki je na teh novih izhodiščih skušal razložiti fenomen Avarov (1988), in pri tem pokazal, da so nekatere lastnosti skupne vsem ljudstvom (plemenom), ne glede na to ali jih štejejo med germanska, slovanska ali pa stepsko-nomadska. Ob ugotovitvi, da zgodnjerednjeveška plemena niso bile skupnosti istega porekla, temveč so to bile polietnične skupnosti, ki jih v celoto ne povezuje ista kri ampak skupna tradicija in običaji, se je pokazalo, da so tudi Avari tvorili polietnično zvezo, ki je bila zmeraj odprta novim prišlekom in ki je poleg ostalih ljudstev panonskega bazena zaobjemala Gepide, Bolgare, Kutrigure in predvsem Slovane. Pod imenom Avari je torej živela nadregionalna politična skupnost, katerega tradicijsko jedro je tvorila skupina okrog kagana in ki je bila precej nestabilna in podvržena nenehnim spremembam. Polietnično pa je bilo tudi pleme oz. ljudstvo Karantancev. Brez dvoma so bili slovansko pleme - kar pomeni, da je bilo njihovo tradicijsko jedro znotraj polietnične zveze slovansko opredeljeno, sestavljeno iz dveh skupin Slovanov, ki so se konec 6. stoletja naselili v prostor vzhodnih Alp s severa in iz juga ter še iz Hrvatov in Dudlebov in domačih romanskih staroselcev. Ne gre pa izključiti možnosti, da so se med njimi nahajali tudi avarski, bolgarski in germanski drobci. To med drugim pomeni, da so morda obstajali tudi Karantanci, ki so imeli poševne oči! Že samo možnost, da bi kakšen azijski lahko bil član karantanskega gensa povzroča *rassig* naravnanim Slovincem, ki verujejo, da smo - tako kot to mislijo zase npr. nekateri njim podobni Hrvati in

Srbi - eden najstarejših evropskih narodov, star že tri tisoč let, ki v svoji biološki kontinuiteti sega vse do Venetov, kurjo polt in jim dviga lase na glavi.

Izhodišče, da so zgodnjerednjeveška ljudstva skupnosti, ki jih v celoto povezuje skupno tradicijsko jedro in da je posamezna skupina lahko menjala svojo etnično identiteto pa je, kar se starejše slovenske zgodovine tiče, pripeljalo še do ene pomembne ugotovitve. Po propadu avarske nadregionalne in polietnične skupnosti konec 8. stoletja je na ruševinah avarskega kaganata prišlo do velikega preslojevanja in oblikovati so se začele nove etnogeneze, kar se je odrazilo tudi v terminologiji virov. Namesto splošne oznaki Sclavi se sedaj na obrobju kaganata pojavijo številna slovanska gentilna imena, med njimi leta 820 tudi Karniolci, ki jih zgodnjerednjeveški viri jasno razlikujejo od Karantancev. Karantanija tudi ni zajemala (v glavnem) prostora današnje Slovenije, v prvi vrsti Posavja, ki so ga od karantanskega prostora ločile Karavanke. Na tem prostoru se je konec 8. in v začetku 9. stoletja začelo oblikovati posebno pleme - ljudstvo, ki je bilo slovansko determinirano in je tako kot Karantanci svoje ime dobilo po pokrajini kjer je bivalo: po Karnioli (o tem podrobno P. Štih, Carniola (Kranjska) v zgodnjem srednjem veku, v tisku). Na slovanskem naseljenem prostoru v vzhodnih Alpah sta se tako izoblikovali dve ljudstvi: Karantanci in Karniolci in gentilna kneževina Karniolecev je bila poleg Karantanije druga slovanska gentilna kneževina tega prostora, ki pa je - tako kot Karantanija - pod novo frankovsko oblastjo kmalu izgubila svojo staro plemensko ureditev.

Tudi razprava Juraja Šedivýa, Slovaka, ki študira na Dunaju, in ki so ji - kot nekakšen uvod - namenjene te vrstice, je naravnana v smer, ki so jo odprle raziskave od začetka šestdesetih let naprej, ko so bili pod lupo ponovno postavljeni nekateri ključni pojmi, ki so jih v svojih delih uporabljali zgodnjerednjeveški pisci. Skozi analizo nekaterih temeljnih pojmov se skuša Šedivý približati miselnemu svetu in vzorcem tedanje Evrope in tako razgrniti del polja, ki ga označujemo kot kulturna zgodovina. Ne zanima ga faktografija, ampak miselnost, mentaliteta zgodnjerednjeveškega kronista, vprašanje njegove percepcije in njegove lestvice vrednot. Seveda, na podlagi enega samega avtorja in ene same kronike ni mogoče potegniti nekih splošnih zaključkov. Sploh obstaja o teh vprašanjih v zadnjem času že obilo zelo različnih del, tudi z zelo različnimi rezultati. Kljub temu je delo zanimivo za objavo predvsem zaradi svojega pristopa - in kot takšno bi lahko koristilo kot spodbuda za podobne raziskave tudi v slovenskem zgodovinopisju.